

Diyarbakır Çermik Kaplıcası: Mimari ve Tarihi Dönem Analizi

Evindar YEŞİLBAŞ*

ÖZ

Çermik Kaplıcası, Diyarbakır'ın Çermik İlçesinde, Hamambaşı Mevkiinde, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Elazığ illerine ulaşımı sağlayan karayollarının kesişim noktasında yer almaktadır. 277 ada, 3 parsel numarası ile kayıtlı kaplıca kuzey-güney doğrultuda uzanır vaziyette kareye yakın bir alan üzerine oturmaktadır.

Efsaneye göre kaplıcanın İslam fethinden önce yapıldığı sanılmaktadır. Çermik sıcak su kaynağının ise, çok daha eskiden beri var olduğu ve bir ara kuruduğu, Yukarı Dicle ve Fırat Bölgesinin en iyi yerli kaynağı olduğu Süryani Rahip Mar-Yeşuva'nın "Vakayinamesi"nden öğrenilmektedir.

Çermik Hamamının son dönem müdahaleleri ile büyük oranda değiştiğini söylemek mümkündür. Yapının hem dış hem de iç kısımlarına yapılan eklentiler hamamın mimari karakterini değiştirmiştir. Ancak mevcut yapının varlığına yönelik bilgiyi Osmanlı Döneminde en erken Evliya Çelebi'nin, ünlü " Seyehatname "sinde Çermik hakkında; ılıcaların bulunduğu, yeşillik, medeni ve güzel bir şehir olduğundan söz etmesi ile öğrenmekteyiz. Yapının bugünkü haliyle plan tipine bakıldığında çifte hamam plan tipinde olduğu görülmektedir.

Yapının kesin inşa tarihini ortaya koyan herhangi bir belge bulunmamakla birlikte ilk inşa döneminde tek hamam yapısı ile Osmanlı Dönemi eseri olduğunu düşünmekteyiz. Çermik Hamamı'nın ilk nüvesi olduğunu düşündüğümüz erkekler bölümü, "Yıldızvari Sıcaklıklı Tip" olarak tanımlanan ve Anadolu'da farklı dönemlere ait birçok örneğinin bulunduğu plan tipine sahiptir. Daha sonra ihtiyacı karşılaması için eklendiğini düşündüğümüz kadınlar bölümü ise kare sıcaklıklı bölümü ile münferit bir plana sahiptir.

Halk arasında Çermik Kaplıcaları, Çermik Hamamı, Melike Belkıs Kaplıcaları isimleri ile anılan yapı, şifalı sularından kaynaklı yerli halkın faydalandığı sosyal içerikli bir komplekstir. 22.04.2016 tarih ve 3916 sayılı karar ile Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil edilen yapı, şimdiye kadar detaylı bir araştırmaya konu olmamıştır.

Bu çalışmada Çermik Kaplıcası'nın mimari özellikleri detaylı bir biçimde anlatıldıktan sonra mevcut mimari özellikleri ile karşılaştırma örnekleri dikkate alınarak tarihi dönem analizi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Mimari, Diyarbakır, Çermik, Kaplıca, Dönem Analizi

* Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, evindaryesilbas@gmail.com

Diyarbakır Cermik Termal Springs: Architectural and History Period Analysis

Evindar YEŞİLBAŞ*

ABSTRACT

Cermik Termal Springs is located at , Hamambası region, the intersection of the roads that provide transportation between Diyarbakır, to Sanlıurfa and Elazığ. The spa which registered with parcel number of 277 -3, is extends in the north-south direction on an area close to the square form.

According to the legend, the spa is thought to have been built before the conquest of Islam. The Cermik hot water source is learned from the “Vakayinamesi” of Amildi Mar-Yeşuva, which has been around for a long time and is the best local source of the Upper Dicle and the Euphrates region.

The Cermik Bath has changed in a big way with its recent interventions. Both exterior and interior extensions altered the architectural character of the bathhouse. We find the first information on the existence of the structure in the famous “Seyhatname” of Evliya Çelebi during the Ottoman Period. Evliya Celebi says that it is a green, civilized and beautiful city where the mountains are located. The structure is in double bath plan type as it is today.

Although there is no document revealing the certain year of construction date, we think that it was built as a single bath in the period of Ottoman. Man's section which is we thought the first nuevos, has octagon plan which is many examples from different periods are found in Anatolia. The women's department, which we thought was added later to meet the needs of people, has with an individual plan as a square area.

Among the public is known by the names of Cermik Termal Springs, Cermik Bath, Melike Belkıs Spa. The structure is a social complex that is used by people of the region because of the healing water. The stucture which was registered by Regional Board for the Protection of Cultural Assets in Diyarbakir at 22.04.2016 by desicion of 3916, has not been the subject of a detailed study until now.

After the architectural features of the structure will be discussed in detail, Historical period analysis will be done considering the examples of comparison with the existing architectural features in this declaration.

Keywords: Ottoman, Architectural, Diyarbakır, Cermik, Termal Springs, Period analysis

GİRİŞ

İslamiyet'in vücut temizliğini bütün ibadetlerin birinci şartı olarak kabul etmesi, Müslüman toplumlarda hamam mimarisinin gelişmesine neden olmuştur. Hamam terimi, ısıtmak veya sıcak olma anlamına gelen (Ülgen, 1964: 174-182) suyun ısıtılması suretiyle insanların yıkanmasına imkan sağlayan (Eyice, 1997: 402-403) daha çok yapay ısıtma sistemiyle ısıtılan yapılar için kullanılmaktadır (Bianchi, 1971: 63; Onurkan, 1985: 474; Yetkin, 1971: 119-126; Ünsal, 1960: 477; Creswell, 1940: 253-272; Önge, 1995: 19; Ögel, 1978: 107; Turan, 1984: 370; Önge, 1988: 404; Önge, 1970: 8-9; Balkan, 1970: 48; Eyice, 1960: 99-120; Çal, 1988: 103-123; Denктаş, 1999: 217-242/421-434; Denктаş, 2000: 27; Ünver, 1973: 87-95).

Tanımdan da anlaşıldığı gibi hamamlar, su kullanımına göre, tabii sıcak su ve ısıtılan soğuk suyla çalışan hamamlar olmak üzere iki grupta değerlendirilmektedir. Soyunma ve yıkanmaya mahsus yan yana iki büyük hacmi kapsayan kaplıcaların ısıtılmış su ile çalışan hamamlara kaynaklık etmiş olabileceği öne sürülmektedir (Önge, 1988: 404).

Osmanlı Döneminde yıkanma amacıyla çeşitli hamamların inşa edildiği bilinmektedir. Bunlardan ilk grup halkın yararlandığı "çarşı hamamları" olup daha çok çifte hamam olarak yapılmışlardır. Bir bölümü kadınlara bir bölümü de erkeklere hizmet eden çifte hamamlarda, giriş kapılarının aynı cadde veya sokağa açılmamasına özen gösterilmiştir. İkinci grup kasır, saray, konak ve evlerde yapılan "özel hamamlar" dır ki; bağımsız ya da yarı bağımsız olarak tasarlanmış, genelde soyunmalık ve sıcaklık bölümünden meydana gelmişlerdir. Son grup ise yıkanmanın yanı sıra sağlıkla ilişkili olarak tedavinin de amaçlandığı "kaplıcalar" dır (Erat, 1997: 27, 514).

Hamamların plan tipolojisinin oluşturulmasında dikkate alınan asıl yıkanma yeri olan sıcaklık, Türk hamamlarında en önemli bölüm olup, zeminde göbek taşının bulunduğu kubbeli bölüm ile bu bölüm etrafında aksiyal olarak düzenlenmiş eyvanlar ile köşe halvetlerinden oluşmaktadır. Semavi Eyice tarafından Osmanlı hamamları üzerine yapılan tipolojide altı tip plan görülmektedir¹ ve bu plan tipleri aynı zamanda kaplıcalar içinde tip değerlendirmesinde kullanılmaktadır.

Hamam yapılarının temizlik ve yıkanma fonksiyonu ile kullanılmalarına karşın kaplıca yapıları, şifa amaçlı tedavi birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğal şifalı suların bulunduğu alanlarda kurgulanan kaplıca yapılarında esas olan, sıcak su havuzuna belirli bir zaman dilimi içerisinde düzenli olarak girmek ve terlemektir. Eylemin kendisi değişmemekle birlikte, kaplıca çekirdek biriminin mimari kurgusu zamanla değişmiştir (Başoğlan, 2010: 10).

Anadolu'daki kaplıcaların mekân kurgusuna bakıldığında biri havuzun yer aldığı yıkanma bölümü, diğeri soyunup giyinmek amacıyla kullanılan soyunmalık bölümü ile iki hacimden oluştuğu dikkati çekmektedir. Kaplıca yapılarının halk tarafından yıkanmaya yönelik kullanımı arttıkça, havuzların bulunduğu mekânların küçüldüğünü, havuzun çevresinde yıkanmak için kurnaların yer almaya başladığını görürüz.

İki hacimli kaplıca yapısı, Osmanlı Dönemi'nde de varlığını sürdürmüş, 15. yüzyıldan sonra ise, üçüncü bir hacmin eklenmesiyle, soyunmalık (camekân), soğukluk ve sıcaklık mekân kurgusu içerisinde hamam görüntüsü kazanmıştır. İki yapı arasında mekân bakımından ayırıcı bir özellik görülmemekle birlikte temel farkın kaplıcada suyu ısıtmak için külhanın olmaması ve sıcaklık bölümünde göbek taşı yerine, sıcak su havuzunun bulunmasıdır.

Şifalı sıcak sularından dolayı çevre halkın faydalandığı, Osmanlı Dönemi yapısı olduğu bilinen, Çermik Kaplıcası'nın şimdiye kadar sanat tarihi açısından detaylı bir araştırmaya konu olmaması çalışma konusu olarak seçilmesine vesile olmuştur.

¹ Plan tipleri, haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip, yıldızvari sıcaklıklı tip, kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip, çok kubbeli sıcaklıklı tip, ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip, soğukluk, sıcaklık ve halvetin eş odalar halinde olduğu tip, şeklinde tanımlanmaktadır (Eyice, 1960: 99, 120; Eyice, 1997:402-430).

Bu çalışmada Çermik Kaplıcası'nın mimari özellikleri detaylı bir biçimde anlatıldıktan sonra mevcut mimari özellikleri ile karşılaştırma örnekleri dikkate alınarak tarihi dönem analizi yapılacaktır.

2. ÇERMİK HAMAMI

2.1. YERİ VE KONUMU

Diyarbakır İli Çermik İlçesi sınırları içerisinde, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Elazığ il merkezlerine ulaşımı sağlayan karayollarının kesişim noktasında yer almaktadır. Çermik yerleşim merkezine 3 km. mesafede Hamambaşı Mevkiinde bulunan kaplıca, kuzey-güney doğrultuda uzanır vaziyette kareye yakın bir alan üzerine oturmaktadır.

Halk arasında Çermik Kaplıcaları, Çermik Hamamı, Melike Belkis Kaplıcaları isimleri ile de anılan hamam, şifalı sularından kaynaklı birçok yerli halkın faydalandığı, (Başkaya, 2015: 307). Büyük Paşa ve Küçük Paşa hamamları diye iki bölümden müteşekkil sosyal içerikli bir komplekstir.

Çermik Kaplıcaları, Termal Turizm Merkezi'nde 17.10.1993 tarih ve 21731 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile Termal Turizm Merkezi ilan edilmiştir (Başkaya, 2015: 312). Kaplıca suyu en son olarak 05/04/2005 yılında 1192 protokol numarası ile Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı Çevre Sağlığı Araştırma Müdürlüğü tarafından analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre suyun kimyasal ve biyolojik yönden insan sağlığına elverişli olduğu tespit edilmiştir (Başkaya, 2015: 317).

Çermik Kaplıcası, 22.04.2016 tarihinde 3916 sayılı kararla Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescil edilmiştir.

2.2. TARİHÇESİ

Çermik Hamamı tarihi ile ilgili herhangi bir kitabe mevcut değildir. Yapının yerleşim alanı içerisine kurulması ile ilgili bilinen efsaneye² göre: Güney Doğu Anadolu'da hüküm süren Acem Kralı'nın Melike Belkis adındaki kızı bir gün hastalanır ve vücudunda birtakım yaralar çıkar. Zamanın hekimleri, Melike Belkis'i tedavi etmek için çok çaba sarf etmelerine rağmen bir türlü hastalığına çare bulamamışlardır. Hastalığın ilerlemesine bağlı olarak vücudundan pis kokular gelmeye başlamıştır ve bundan ötürü de saraya girememiştir. Bu durumdan son derece rahatsız olan kral, kızını saraydan çıkarmış, yanına muhafızlar vererek ormana bırakmıştır. Melike Belkis ormanda gezerken bugünkü kaplıcanın bulunduğu yere gelmiş ve buradaki sıcak suya rastlamıştır. Yorgunluğunu gidermek için ayaklarını sıcak suyun içine sokmuş, bir süre sonra suya değen yerleri iyileşmeye başlamıştır. Melike Belkis, bunun üzerine sıcak suda yıkanmış ve tekrar eski sağlığına kavuşmuştur. Melike Belkis'in muhafızları, bu haberi hemen saraya iletmış, bu haber üzerine kral bugünkü "Büyük Paşa" denilen kaplıcanın üzerine bir hamam yaptırmıştır (Karakaş, 2014:14)

Bu efsaneye göre kaplıcanın ilk kullanımının İslam fethinden önce olduğu sanılmaktadır. Çermik sıcak su kaynağının ise, çok eskiden beri var olduğu ve bir ara kuruduğu, Yukarı Dicle ve Fırat Bölgesinin en iyi yerli kaynağı olduğu (450-520), Sasani-Bizans savaşlarını anlattığı Vâkâyname adlı eserinde Süryani rahip Mar-Yeşuva'dan öğrenilmektedir³.

² Çermik hamamı ile ilgili insanlar arasında oluşan inançlardan biri gebe kalamayan kadınların Çermik hamamında yedi kez banyo yapıp suyun kaynak yerinde oturdukları takdirde, çocuklarının olacağına inandırıcıdır. Çermik kaplıcasıyla ilgili anlatılan efsane kahramanı kızın adı Belkis olduğu için kız çocuklarına "Belkis"; Çermik Kaplıcasında yan yana bulunan erkekler ve kadınlar bölümü olarak kullanılan iki hamamdan erkekler bölümüne "Büyük Paşa" kadınlar bölümüne ise "Küçük Paşa" dendiği için de erkek çocuklara "Paşa" adı verilir, (Karakaş, 2014:14).

³ Eserinde "İlul (Eylül) ayında çok korkunç bir zelzele oldu yeryüzünde gökten gelen gelen korkunç bir ses işitildi. Öyle ki bu gü-rültüden yeryüzü temelinden sarsıldı. Bütün köy ve kasabalar bu sesi işitmiş ve zelzeleyi duymuştu. Her bucaktan tehlike söylentileri ve kötü haber geldi. Bir takımlarının söylediğine göre, Fırat ırmağı ile Aberne sıcak su kaynağında mucizeli bir belirti görülmüştü. Bu söylentiye göre bunlar (Fırat ve Kaplıca) kaynaklarından kurumuşlardı." diye aktarmaktadır, (Yanmaz (Çev.), 1958: 19).

Çermik Hamamının son dönem müdahaleleri ile büyük oranda değiştiğini söylemek mümkündür. Yapının hem dış hem de iç kısımlarına yapılan eklentiler hamamın mimari karakterini değiştirmiştir. Ancak mevcut yapının varlığına yönelik Osmanlı Döneminde en erken Evliya Çelebi'nin, " Seyehatname "sinde Çermik hakkında; ılıcaların bulunduğu, yeşillik, medeni ve güzel bir şehir olduğundan söz etmesi ile ilişkilendirebiliriz. Yapının bugünkü haliyle plan tipine bakıldığında çifte hamam plan tipinde olduğu görülmektedir. Hamamın ilk inşa edildiğinde bugünkü erkekler bölümü olarak anılan yıldızvari sıcaklıklı plan tipinde tek hamam olarak 16. Yüzyılda Osmanlı Döneminde inşa edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Nitekim Çermik ilçe merkezinde de Saray Hamamı⁴ adı verilen, 16. ve 17. yüzyıllarda burada yaşayan Osmanlı Beyleri tarafından yapıldığı sanılan hamam ile kaplıcaların bulunduğu Hamambaşı mevkiinde yer alan günümüzde de halen kullanılan kaplıca, geçmişten günümüze Çermik Kaplıcaları'ndan da önemli ölçüde istifade edildiğini kanıtlamaktadır (Başkaya, 2015: 313). Kadınlar bölümüne ait bölümün ise (en erken 20. yüzyıl başlarında) tek hamamın ihtiyacı karşılamada yetersiz kalmasına bağlı olarak sonradan inşa edildiğini söyleyebiliriz. Kadınlar bölümünün plan ve mekân organizasyonuna bakıldığında kendi içinde bir bütünlük arz etmiş olsa bile asıl yapıyla sonradan organik bir bağın kurulduğu anlaşılmaktadır.

2.3 MİMARİ TANIMI VE ANALİZİ

Giriş cephesinde taşların üzeri kireç esaslı boya ile kapatıldığından ilk bakışta anlaşılacakla birlikte cephelerde yaptığımız incelemelerde taş malzemenin kaba yonu tekniğinde kullanıldığı görülmektedir. Kaplıcada kullanım sürekliliğini sağlamak amacıyla muhtelif zamanlarda gelişigüzel onarım yapıldığını ve bu onarımların hamamın özgün dokusunun büyük oranda kaybına sebep olduğunu söyleyebiliriz.

CEPHE GÖRÜNÜŞLERİ

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan yapıya güney cepheden giriş sağlanmaktadır. Girişin kuzeyinde depo ve çamaşırhane olarak kullanılan mekân yer almaktadır. Örtü sisteminde kubbe, tonoz kullanılmış olup zemin döşemesi mermer, duvarlar ise sıva ile kaplanmıştır. Kaplıca bugün halk arasında erkekler bölümü Büyük Paşa Hamamı, kadınlar bölümü ise Küçük Paşa Hamamı olarak adlandırmaktadır. Ancak biz anlatımlarımızda mekan tasnifini erkekler ve kadınlar bölümü şeklinde yapmayı uygun bulduk.

⁴ Çermik'te Saray Hamamı giriş kapısının iç kısmında yer alan ve okunmayacak kadar yıpranmış kitabesinden tam tarihi tespit edilemese de vakıf kayıtlarından Büyük 16. Yüzyılda yapıldığı ifade edilmektedir (Bizbirlik, 2002: 412-413; Ünal, 1975:151-156; Başkaya, 2015: 313).

ERKEKLER BÖLÜMÜ

Güney cepheden dikdörtgen kapı açıklığı ile soyunmalık bölümüne geçiş sağlanmaktadır. Giriş kapısının üzerinde dikdörtgen niş formunda bir pencere düzenlenmesi yer almaktadır. Soyunmalık, ılıklik ve sıcaklık olarak üç ana bölümden oluşmaktadır

SOYUNMALIK

Dikdörtgen formdaki soyunmalık bölümü doğu-batı doğrultu uzanmaktadır. Soyunmalık bölümünün örtü sistemi betonarme malzemeli olup, tavanı kireç esaslı boya ile boyanmıştır. Soyunmalık mekânının doğu ve batısında birer mekân yaratmak suretiyle son dönem müdahaleleri görülmektedir. Betonarme perde duvarları ile birbirinden ayrılmış ve ortada koridor yaratacak şekilde soyunmalık bölümü ikiye ayrılmıştır. Her bir mekânın kuzey ve güneyinde mermer kaplamalı oturma sekileri yer almaktadır.

Soyunmalık bölümünden detay

ILIKLIK BÖLÜMÜ

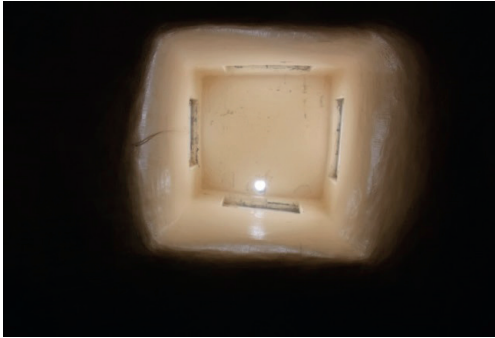
Ana giriş kapısı aksında kuzeye doğru yönelen bir kapı ile soyunmalık bölümünden ılıklik bölümüne geçiş sağlanmaktadır. Basık kemerli giriş, küçük bir koridor şeklinde olup deformasyona uğramış ve asıl dizgesini kaybetmiş tonoz ile örtülüdür. Ilıklik bölümü doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlı olup beşik tonoz ile örtülmüştür. Dikdörtgen alanın merkezindeki beşik tonozlu tavanda son dönem onarımlarında eklenen betonarme malzemeli kare forma sahip bir tepe penceresi yer almaktadır. Bu tepe penceresinde karşılıklı olarak dört adet dikdörtgen formulu pencere mevcuttur. Bu bölümde oturup dinlenmek için kuzey ve güneyde birer merdiven basamağı ile çıkılan mermer kaplamalı oturma sekileri yer almaktadır.

Ilıklik mekânının batısından "L" formunda bir koridordan geçiş sağlanan tuvaletler, depo ve çamaşırhane diye tanımladığımız mekânlar mevcuttur.

Ilıklik bölümünün kuzey batısında ise duşluk ve traşlık diyebileceğimiz başka bir bölüm daha yer almaktadır. Bu bölüm kare formulu bir mekân olup, üzeri kubbe ile örtülüdür.

Ilıklik Bölümüne Giriş ve Oturma Sekileri

Ilıklik Bölümünden Detay

Ilıklik Bölümünden Detay

SICAKLIK BÖLÜMÜ

Ilıklık bölümünün kuzeyindeki kapı açıklığından kuzeye doğru daralan dikdörtgen bir koridor ile sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Koridorun üzeri içten betonarme sıvalı beşik tonoz ile örtülüdür. Koridorun zemininde dairevi deliklere sahip orijinal mermer ızgara mevcuttur. Sekizgen planlı sıcaklık mekânın kuzey ve güneyinde birer adet, doğu ve batısında üçer adet olmak üzere sekiz tane derinliği fazla olmayan eyvan bulunmaktadır. Güneyindeki eyvan girişin sağlandığı bölüm olarak kurgulanmıştır. Eyvanlar fazla derin olmayan ve dikdörtgen formda duvara girintili bir şekildedir. Doğu ve batısındaki eyvanların içerisinde kurnalar yer almaktadır. Güneybatısındaki eyvanın içinde dairevi formda kurna bulunmamakta, bunun yerine mermer kaplamalı oturma sekisi yer almaktadır. İçerisinde kurna bulunan diğer eyvanlarda kurnaların sağ ve solunda "L" formunda mermer oturma sekileri bulunmaktadır. Eyvanların önünden geçecek şekilde sekizgen su kanalı yer almaktadır. Sıcaklık bölümünün ortasında sekizgen planlı bir havuz yer almakla birlikte havuza bir adet basamak ile inilmektedir. Birkaç kenarın orta noktasında havuzu doldurmak için su çıkışları mevcuttur. Sıcaklık mekânını örten kubbede havalandırma ve aydınlatma boşlukları (fil gözü) yer almaktadır. Duvarlarda ve kubbede kirlenmeler, malzemelerde renk değişimi, neme bağlı olarak oksitlenme ve doku kaybı meydana gelmiştir.

Sıcaklık Bölümüne Geçişi Sağlayan Giriş Holü

Kurna Ve Mermer Kaplamalı Oturma Şekileri

Çermik Kaplıcası Planı (DKVKBK Arşivinden)

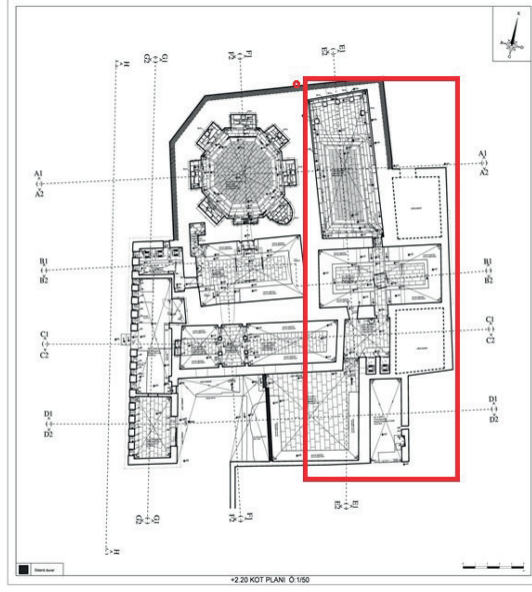
Sekizgen Havuz ve Eyyanlar

KADINLAR BÖLÜMÜ:

Erkekler bölümünün doğusunda yer alan kadınlar bölümüne güneybatıda yer alan tek kanatlı kapı ile geçiş sağlanmaktadır. Kadınlar bölümü avlu, soyunmalık, ılıkılık ve sıcaklık mekanlarından oluşur. Tamamen betonarme malzemedeki tarihi kaplıca bölümü olan erkekler bölümüne dayanarak inşa edilen bu bölüm, 20 yüzyılın başlarında eklenmiş olmalıdır.

Tarihi kimliğe sahip olmayan ve asıl yapı ile sonradan ilişkilendirildiğinden gereksiz detaylara girmeden fikir verebilecek nitelikte genel hatları ile tanımlamaya çalışacağız. Soyunmalık, ılıkılık ve sıcaklık bölümleri farklı boyutlara sahip dikdörtgen formda betonarme malzemeli olarak, örtü sisteminde de düz kirişleme tavan sistemi kullanılmıştır.

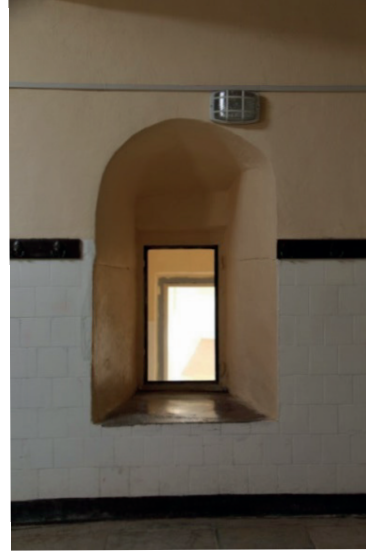
Erkekler bölümünün doğu duvarına yaslanarak kurgulanan kadınlar bölümü, seki, kurna ve havuz sisteminde mermer malzeme tercih edilmiştir.

Çermik Kaplıcası Planı - Kadınlar Bölümü (DKVKBK Arşivinden)

Dikdörtgen Avlu

Ilıklık Bölümüne Geçiş Kuzeydeki Ahşap Pencere Formu

Ilıklık Bölümündeki Tepe Penceresi Mermer Kaplamalı Oturma Şekilleri

Sıcaklık Bölümü Örtü Sisteminden Detay

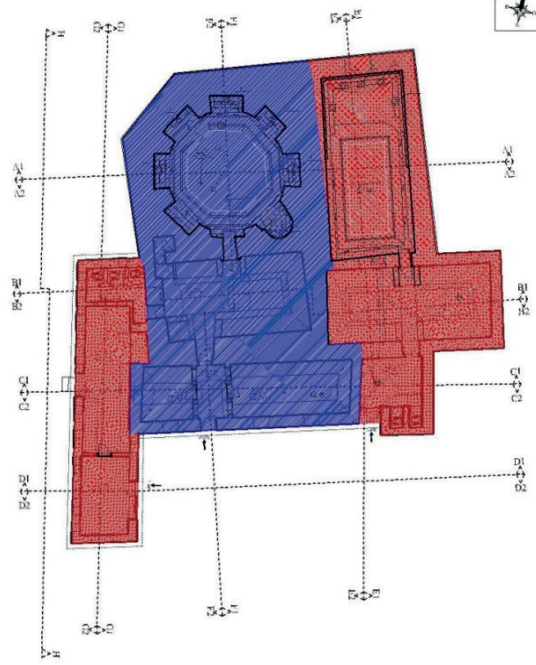

Sıcaklık Bölümündeki Dikdörtgen Mermer Havuz ve MermerKaplamalı Oturma Şekilleri

3. ÇERMİK KAPLICASI TARİHİ DÖNEM ANALİZİ

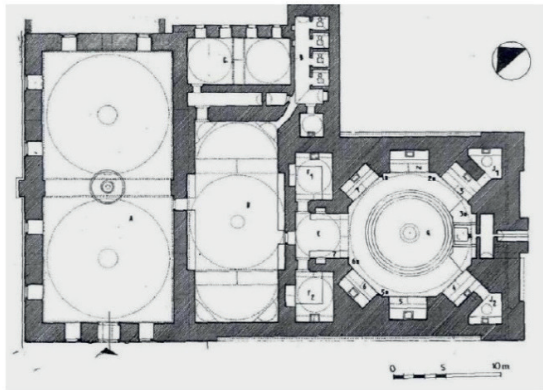
Eserin mevcut hali üzerindeki izlerden yola çıkılarak iki dönemlik inşa aşamasına sahip olduğu düşünülmektedir. Çermik Kaplıcası'nın efsanelere göre çok önceden varlığı bilinse de mimari kuruluş bakımından değerlendirdiğimizde mevcut yapı içerisinde erkekler bölümü olarak kullanılan Büyük Paşa Hamamı I. dönemde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kaplıcanın bu ilk dönemde tek hamam olarak inşa edildiği zaman içerisinde halkın ihtiyacına cevap vermesi amacıyla yanına kadınların kullanımına yönelik ikinci bir hamam inşa edilmiş olmalıdır. Bu görüşümüzü destekleyen argümanlardan biri, Çifte hamamlarda, genellikle erkekler kısmı, kadınlarinkinden büyük ölçüde tutulmuş ve bunların cümle kapıları bir meydana veya ana yola açılırken, kadınlar kısmının cümle kapıları, mahremiyet düşüncesiyle tâli bir yola açılmış olmasıdır.

İncelediğimiz Çermik Kaplıcası kadınlar ve erkekler bölümüne giriş güney cephede yanyana olacak şekilde düzenlenmiş olması durumu, her iki bölümün eş zamanlı kurgulanmadığını göstermektedir. Kadınlar bölümünde kullanılan betonarme malzeme detayı, bu bölümün farklı dönemde inşa edildiğini ve en erken 20 yüzyılın başlarında eklenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

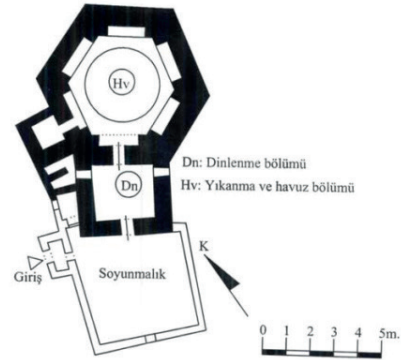

Çermik Kaplıcası Dönem Analizi (Mavi-I. Dönem, Kırmızı- II. Dönem) (DKVKBK Arşivinden)

Sekiz köşeli yıldızvari sıcaklık bölümü ile 16. yüzyılda inşa edilmiş Bursa Eskişehir Kaplıcası (Armutlu Kaplıcası), Bursa Yeni Kaplıcası, Bursa Hüsnügüzel Kaplıcası (altıgen plan şeması ile) Çermik Kaplıcası ile benzerlik göstermektedir.

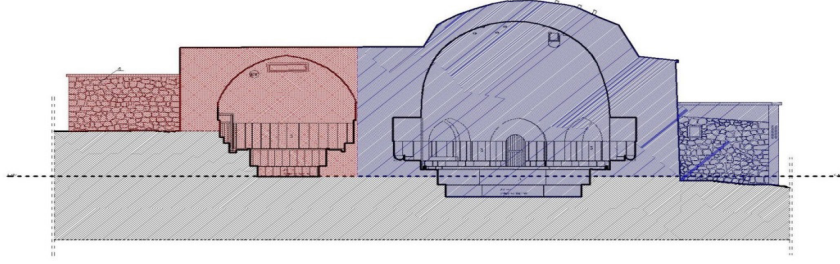

Bursa Yeni Kaplıca Planı (Tuna-1987)

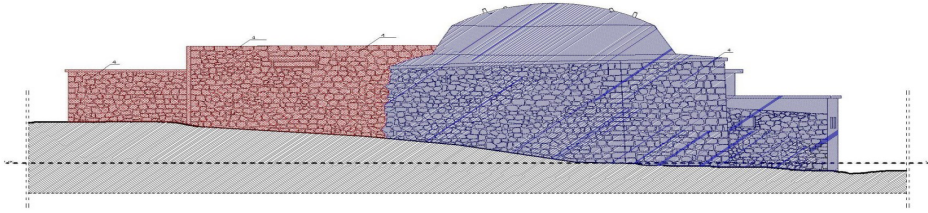

Bursa Hüsnügüzel Kaplıcası (Başoğlu-2010)

Hamamın II. dönemi ihtiyaç doğrultusunda doğu tarafa kadınların kullanımı amacıyla yerleştirilen ikinci hamamın yani Küçük Paşa Hamamı'nın inşa edildiği dönemdir. Tam olarak ne zaman inşa edildiği bilinmemesiyle birlikte 20. yüzyılda eklenmiş olması muhtemeldir. Plan bakımından doğu-batı doğrultuda uzanan dikdörtgen planlı bir tip olup, düzgün bir planlamanın gerçekleştirilmediğini söyleyebiliriz. Erkekler bölümünün zemin kotu kadınlar bölümüne göre daha aşağıda ve bu durumun cephe düzenlemesinde fark edilebilir nitelikte olduğunu ve farklı dönemlerde inşa edildiklerini gösteren bir diğer mimari detaydır.

Çermik Kaplıcası Kesiti (DKVKBK Arşivinden)

Çermik Kaplıcası Kuzey Cephe Görünüşü (DKVKBK Arşivinden)

19. yüzyıl Avrupa'da kaplıcaların yıldızının parladığı bir dönemdir. Bu dönemde batı tıbbında Balneoloji bilimi üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu yüzyılda aynı zamanda Osmanlı'nın batılılaşma süreci başlamış ve Avrupa ile olan ilişkiler birçok alanda gelişmiştir. 19. yüzyıl sonunda kaplıcalara eklenen sıra banyolar veya ek mekanlar, ülkenin bu alandaki gelişmelerinin temelini oluşturmaktadır. İncelediğimiz eserde olduğu gibi Bursa Kükürtlü Kaplıcası'na bu dönemde büyük, ferah bir soyunmalık mekânının eklenmesi, yine Bursa Eski Kaplıca ve Çekirge Kaplıcası'na (Başoğlu, 2010: 134) eklenen banyo birimleri gelişen hamam geleneğinin bir sonucu olmalıdır.

İncelediğimiz Çermik Kaplıcasının Kadınlar bölümü de 20. yüzyılın başlarında böyle bir düşünce çerçevesinde eklenmiş olmalıdır.

4.DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çermik Kaplıcası; ilk yapıldığında tekli hamam tipolojisine uygun olarak yapılmış olmalıdır. Fakat ihtiyaç doğrultusunda ileriki yıllarda kadınlar bölümünün eklendiği bilinmektedir. Hamam; günümüzde erkekler ve kadınlar bölümünden oluşan iki bölümden oluşmaktadır. Çermik Kaplıcası'nın, mevcut haliyle değerlendirildiğinde çifte hamam plan tipine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak hamamın inşa edilme durumu göz önüne alındığında değerlendirmeleri en erken tarihli bölüm olan ve bugünkü erkekler bölümü olarak kullanılan bölümü dikkate alarak yapmalıyız. Erkekler bölümü plan tipi bakımından Semavi Eyice'nin yaptığı tipolojiye göre değerlendirdiğimizde yıldızvari plan tipine dâhil olmaktadır.

Sekiz köşeli sıcaklık bölümü ile Bursa Eskişehir Kaplıcası (Armutlu Kaplıcası) (Başoğlan, 2010: 129), Bursa Yeni Kaplıcası (Başoğlan, 2010: 141), Bursa Hüsnügüzel Kaplıcası (Başoğlan, 2010: 139), (altıgen plan şeması ile) Çermik Kaplıcası ile benzerlik göstermektedir. Çermik'te bulunan bir diğer önemli hamam olan Saray Hamamı ile de kullanılan malzeme bakımından benzerlik göstermektedir.

Anadolu'da yıldızvari plan şemasının kaplıcalarda kullanılan plan kurgusunun benzeri olan hamamlardaki değişik uygulamalarına da Diyarbakır Çardaklı Hamamı (Yeşilbaş, 2007: 104), Karaman Yeni Hamam (15.yüzyıl) (Önge, 1995: 36), Ereğli Eski Hamam (15. yüzyıl) (Önge, 1995: 37), Haseki Sultan Hamamı (1553) (Kuran, 1986: 92), Çardaklı (Küçük Ayasofya) Hamamı (1504), İstanbul Tahtakale Hamamı (1561) ve Mimar Sinan tarafından inşa edilen Ayasofya Hamamı gösterilebilecek örneklerdir.

Kaplıcada kullanım sürekliliğini sağlamak için yapılan onarımlar, yapının özgünlüğü dikkate alınarak yapılmamıştır. Bu onarımlar yapının kullanımına olan yoğun talebin ve dönemin ihtiyaçlarının karşılanmasına dönük olduğu için özensiz olmuştur. Yapının cephesinde atmosferdeki nemden ve zeminden gelen rutubetten kaynaklanan bozulmalar izlenmektedir.

Kaplıca alanının çevresinde termal turizmine hizmet amaçlı çok sayıda lüks otel ve pansiyon inşa dilmeye başlanmıştır. Bölgedeki hamam kültürü ve geleneğinin yansıtacak şekilde ve tarihi bir kaplıca yerleşiminin özgün durumuyla korunarak geliştirilmesinde, alternatif tedavi yöntemlerine olanak sağlaması açısından uygun bir ortam oluşturduğundan esaslı onarımlarının bir an evvel gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

5. KAYNAKÇA

- Kuran, A. Mimar Sinan, İstanbul 1986.
- Balkan, K. "Anıde İki Selçuklu Hamamı", Anadolu (Anatolia), S. XII, (1968), 1970, s. 48.
- Bandinelli Bianchi, R. Rome The Late Empire, Roman Art to A.D. 202-400, London 1971.
- Başoğlan, Ö. Mimari Miras Yönetimi Ve Sürdürülebilir Turizm: Batı Anadolu Tarihi Kaplıcaları Örneđi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2010.
- Başkaya, Z. "Coğrafi Etmenler Ve Termal Turizm Potansiyeli Açısından Çermik (Diyarbakır) Kaplıcalarının Deđerlendirilmesi", Turkish Studies, S.10/6, Ankara 2015, s. 307-340.
- Bizbirlik, A. 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliđinde Vakıflar, Ankara 2002.
- Creswell, K.A.C. Early Muslim Architecture, C. I., (Ummayd), A.D. 622-750, 1940, s. 253-272.
- Çakmak, C. Tire Hamamları, Ankara 2002.
- Çal, H. "Zile Hamamları", Türk Etnografya Dergisi, S. XVIII., Ankara 1988, s. 103-123.
- Denktaş, M. "Karaman Hamamları", Uluslararası IV. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, 4,7-Kasım, 1997, Ankara 1999, s. 421-434.
- Denktaş, M. Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları (Çeşmeler, Hamamlar), Kayseri 2000.
- Erat, B. Anadolu'da XIV. Yüzyıl Türk Hamam Mimarisi, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.
- Eyice, S. "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", Tarih Dergisi II, No. 15, 1960, s. 99-120.
- Eyice, S. "Hamam", Mad. TDVİA., C. XV., İstanbul, 1997, s. 402-430
- Karakaş, R. "Kültürel Bir Mekân Olarak Çermik Hamamı", Folklor/ Edebiyat, C.20, S.77, Kıbrıs 2014, s.12.
- Onurkan, S. "Anadolu'da Eski Yunan ve Roma Arkeolojisi", Anadolu Uygarlıkları, C. III., İstanbul 1985, s. 474.
- Ögel, B. Türk Kültür Tarihine Giriş, C. III., Ankara 1978.
- Önge, Y. "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiđi Hamamlar", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, C. I, İstanbul 1988, s.409.
- Önge, Y. "Anadolu Türk Mimarisinde Üstten Tabii Aydınlatma: Aydınlik Feneri", Önyasa, C. V, S. 64, İstanbul 1970, s.8- 22.
- Önge, Y. Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, Ankara 1995.
- Tuna, A. Bursa Yeni Kaplıca, İstanbul, 1987.
- Turan, O. Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul 1984.
- Ülgen, A. Saim, "Hamam", İ.A, C.V, İstanbul 1964, s.174-182.
- Ünal, R. H. Diyarbakır İlindeki Bazı Türk İslam Anıtları, Erzurum 1975.
- Ünsal, B. Mimari Tarihi, C.I., İstanbul 1960, s. 477.
- Ünver, S. "Türk Hamamı", Belleten, C.XXXVII, S.145, Ankara 1973, s. 87-95.
- Yeşilbaş, E. Diyarbakır Su Mimarisi, Selçuk Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- Yetkin, Ş. "Alara Kalesindeki Hamamlı Kasır ve XIII. Yüzyıl Anadolu Mimarisindeki Yeri", Malazgirt Armağanı, Ankara 1971, s. 119-126.

